

5. A szerződés jelentős állomása a magyar—török kapcsolatoknak. Lezárta a nagy török hadjáratok korszakát, és közel negyed évszázadra megszüntette a két uralkodó összecsapását. A béke a gyakorlatban nem terjedt ki az alattvalókra. Kötelezték ugyan őket, de ennek nem tudtak érvényt szerezni. Így állott elő, hogy jelentős mértékben nőtt a hódoltság területe, és ugyanakkor a hódoltság magyar részre adózása is kiterjedt és megszilárdult.

Az első fegyverszüneti tárgyalások és békek még kialakulatlan helyzetet tükröznek: a katonai határvonalak a csatában dőltek el, a diplomácia a befolyási övezetek megszerzéséért, a gyakorlat során kialakult helyzet jogi elismeréséért küzdött. A másik adószedése miatt rendre tiltakoztak, de megszüntetni egyiknek sem volt ereje. A korábbi békekhez képest 1568. hozta meg a nagy fordulatot. A drinápolyi béke annak a beismerése, hogy a szemben álló felek nem bírtak egymással, megosztották az ország területén és a felette való hatalmon. A folyamat, ami 1526-ban indult, amelynek jelentős állomása volt 1528. és 1533., és 1541 után már nyíltan a kibontakozás útjára lépett: katonailag az 1566. évi hadjárat, diplomáciailag pedig 1568. zárja le. Szentesíti az ország három részre szakadását, de ugyanakkor lehetővé teszi továbbra is a hódoltság magyar részre adózását, végső soron tehát a magyar feudálisizmus továbbélését a török által katonailag megszállt területen.¹

Békés József

A Mezritzky-malom

Eger-völgyi malmok

Ott, ahol a természet erői a Bakony gerincét kettéroppantották, Nagyvázsontól Gyulakesziig fakadnak azok a források, amelyek táplálják az Eger (régőbbi okmányokban, térképeken Eger névvel jelölt) patak vizét. Az Egervíz medencéjét a szaktudomány a Balaton környéki kistájak között második helyen tartja számon. Területe 365 négyzetkilométer.

Eppen kedvező földrajzi helyzete miatt lüktető ér volt ez a völgy sok évszázadon át, az ország testében. A fontos útvonalra, folyópartra fűzte fel lakott településeit, malmait az ember. A bővizű patak kínálta is a lehetőséget malmok építésére. A XIII. század elején kelt okiratok már említik a vázsonyi, a kapolcsi, a diszeli malmokat. Csonkaréti Károly 90—95 ezerre teszi a

¹Helyszüke miatt a hivatkozásokat el kellett hagynunk, csupán a legfontosabb irodalom és kútfőjegyzéket adjuk. *Fekete Lajos*: Szulejmán szultán. Bp., 1967. — *Gökbilgin, Tayy*: Nagy Szolimán 1566. évi Szigetvár elleni hadjáratának előzményei. Szigetvári Emlékkönyv. Szerk. Ruzsás Lajos. Bp., 1966. — *Hammer Joseph*: Geschichte des Osmanischen Reiches. Zweyte Ausgabe. 2. Band. Pest, 1834. — *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Bp., 1970 — Uő: Szulejmán. Bp., 1974. — *Kosáry Domokos*: Magyar külpolitika Mohács előtt. Bp., 1978. — *Podhradzky József*: Néhai Verancsics Antal esztergomi érseknek példás élete. Pest, 1857. — *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában. 2. kiad. Bp., 1885. — *Sinkovics István*: Az ország három részre szakadása. Magyarország története. Egyetemi tankönyv. 2. Bp., 1962. — *Sörös Pongrác*: Verancsics Antal élete. Esztergom, 1898. — *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981. — *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859. — *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541—1593. Bp., 1980. — *Tardy Lajos*: Rapports d' Antal Verancsics ambassadeur du roi de Hongrie a Stambul sur la Georgie (1553—1557., 1567—1568.) Paris, 1971. — Verancsics Antal magyar királyi helytartó esztergomi érsek összes munkái: 3. Első portai követség 1553—1554. Pest, 1858. MHHS 4., 4. Első portai követség 1555—1557. Pest, 1859. MHHS 5., 5. Második portai követség 1567—1568. Pest, 1860. MHHS 6. — *Verancsics Faustus*: Vita Antonii Verantii. SM 1. Buda, 1798.

XIX. század elején Magyarországon működő malmok számát. Ugyanebben az időben mintegy 580 malom üzemelt Veszprém megyében, s 43 vízimalom kerekeit pörgette az Eger patak.

Mennyi víz folyt le az Eger patakon, s mennyi búza, rozs a malmok garatain, ki tudna ma már arról számot adni? Kapolcstól Diszelig szinte egymást érték a malmok. A XX. század első évtizedeiben Nagyvásonynak 8, Kapolcsnak 11 vízimalma volt. Első pillantásra talán hihetetlennek tűnik, hogyan tudott ez a kis település 11 malomnak munkát adni. Voltak községek, amelyek még ennél is több malmot működtettek. Tatay Sándor a Jelenkor c. folyóiratban megjelent Bakony című munkájában említi, hogy a szülőfaluja melletti Pápateszéren nem kevesebb, mint 25 vízimalom működött. Nem felváltva, nem is hézagosan, hanem egyfolytában két-száz éven át.

Az Eger vize télen fagyott be, s így télen-nyáron éjjel-nappal pörögtek a kerekek, finom lisztet hullattak a gatyaszársíták. A molnárok közötti rangsort az adta meg, ki tud finomabb, jobb minőségű lisztet őrölni, kinek a készítményéből tudtak szebb, ízletesebb kenyeret sütni az asszonyok, pékek.

Az eger-völgyi malmok természetesen nemcsak az itt élők gabonáit őrölték. Egy-egy malom, malombokor körzetének sugara 25–30 kilométert is kitett. Gyakran nyolc-tíz megrakott szekér is állt egy-egy malomporta előtt. Az őröltetők nyugodtan kivárták sorukat, sokszor a zsákokkal megrakott kocsikon éjszakáztak, s a hazulról hozott élelmet fogyasztották. Jó alkalom volt arra is, hogy az út porát jóféle borokkal öblítsék le, s a várakozás óráit hangulatossá tegyék. Kapolcstól Diszelig a malmok közvetlen szomszédságában kocsmák fűzültek. A kapolcsi kocsmagazdák könyvében tételesen is megörökítették, az újbúza szállítmányok megérkezésével hogyan dagadt a maguk forgalma, haszna is. Eleven, pezsgő élet folyta körül a malmokat, sok hír, értesülés cserélt itt gazdát. Mert amíg a garaton lefolyt a búza, bőven volt idő meghányi-vetni a világ sorát, behallgatni a más községekől jöttek beszélgetéseibe. A molnárnak pedig kiváltképp érdeke volt kedvükben járni az őröltetőknek, mert sok volt a malom, nagy a versengés, sokszor a megélhetése miatt azon, hogy visszatérnek-e máskor is a gazdák, vagy átpártolnak más molnárhoz. Nagy szerepe volt tehát az emberi kapcsolatoknak. A molnár gyakran meg is vendégelte a sorukra váró őröltetőket, s megannyi figyelmességgel igyekezett megtartani őket.

Nincs pontos adat arra, Magyarországon mikor terjedt el a *csuvarozás*. Mária Terézia idejében azonban már rendelettel tiltották. A csuvarozás azt jelentette, hogy a molnár nem várta meg, amíg az őröltetők szállítják malomba a gabonát, hanem saját lófogatával (a későbbiekben tehérgépkocsival is) távolabbi településekre is „becserkészte” magát, s összegyűjtötte az őrlésre szánt gabonát. Az eger-völgyi molnárok rendszeresen jártak a tapolcai piacra is, ahol a gabonát megvették vagy lisztre cserélték. A piaci verseny erősödésével odáig jutottak, hogy a városba vezető utakat megszállták, s a távolabbi falvakból érkező parasztokat pálinkával köszöntötték, hogy szállítmányaikkal ne is menjenek tovább. Amikor a csuvarozó kocsik más molnárok érdekerületeit érintették, gyakoriak voltak a villongások, verekedések. Számos esetben bírósági ügy lett a csuvarozásból. Mindezek ellenére a felszabadulásig, az államosításig, nem szüntek meg a csuvarozások. A molnárok arra törekedtek, hogy egész esztendőben folyamatosan legyen őrölőnivalójuk.

Az eger-völgyi malmok túlnyomó része kis teljesítményű volt. Az egyikerekű malom garatán huszonnégy óra alatt másfél mázsa gabona csurgott le. Ha parasztosra őrölte (a lisztet nem választották szét a korpától), négy-öt mázsa.

A molnárok egy kisebb része volt csak tulajdonosa is a malomnak, a legtöbbje bérelte (árendába vette) a földesúrtól, a faluközösségtől, az egyháztól. Minden tizedik pozsonyi mérő liszt volt a vám. Ebből kellett a molnárnak fizetnie a bérletet, az inast, segédet; a malmot üzemeltetni, s a családját is fenntartani.

A molnárok többnyire jómódú emberek hírében álltak. Völler István, a Veszprém megyei malmok nagy ismerője, múltjuk szenvedélyes kutatója, nemrég rálelt egy 1850-ben kelt molnár leltárra. Ebben ilyen tételt is találunk: „öt aranygomb vásárlása a lajbira...”. A pulai Esterházy-malom bérlőjének hirtelen halála után ugyancsak jelentős pénzzösszeget találtak.

Hacsak a nagy nyári aszályok el nem apasztották az Eger patakot, a malmok folyamatosan üzemeltek. Éjszaka kis csengő jelezte, ha a garatról lefogyott a gabona. De az igazi molnárok csengő nélkül is szinte percnyi pontossággal felébredtek, amikor utána kellett tölteni az őrölőnivalót.

A liszt minősége nagymértékben azon múlott, hogy milyen volt a malomkö, hogyan metszték. A magára, tekintélyére adó molnár értett a malomkö metszéséhez is. A környéken Pápán, Ajkán és Keszthelyen üzemelt malomkögyár. Készítettek malomkövet a Káli-medencében lelt homokkövekből, kipróbálták a tihanyi lávakövet is, de ezek nem bizonyultak tartósnak. A legtöbb alapanyagot Sárospatak környékéről; Geletnekről hozták, ezeket tót köveknek is nevezték. A XVIII. század végétől a XIX. század végéig Franciaországból szállították a finom szemcsészetű trachitkövet. Egy tömbben nehéz lett volna a francia kövek szállítása, ezért a malomköveket háromszögletűre szabták, s az itthoni malomköüzemek illesztették össze, erősítették meg cementtel, vasbroncokkal.

Az Eger-völgyet ölelő erdőségek biztos megélhetést nyújtottak a malomácsoknak is. Ámbár

a legtöbb molnár maga is kiválóan értett a különböző alkatrészek elkészítéséhez. Törekedtek is arra, hogy minden kényesebb alkatrészből legyen tartalék, mert ha törtek a szerkezetek, létkérdés volt a gyors beavatkozás. Erős tölgyfából faragták a legalább háromméteres átmérőjű vízikerek tengelyét vagy a gerendelyt, amely benyúlt a falon a malomépületbe, s mozgatója volt a fogaskereknek, lelke mindenféle mechanikai mozgásnak.

Egy-egy malom dokumentációjához hozzátartozott a helyszínrajz, a műépitmény és a hosszszelvény rajza, a műszaki leírás, valamint az engedélyező okirat. Öntöttvasból, vagy egyéb fémből ma is találunk a malmok falába építve V. J. és M. J. betűjelű táblákat. Ezeket rendszerint az alispáni hivatal adta ki. A V. J. vonatkozási jegy az Adriai-tenger szintjéhez mért magasságot jelezte. Ehhez mérték a gerenda magasságát, a küszöb gerendát, a kifolyó és a zsilipmagasságot, az elfolyó víz szintjét, a vízikerek méretét. Az M. J. magassági jegy a mindenkori vízhasználat magasságát jelezte. Ezeknek a tábláknak azért is volt fontos jelentőségük, hogy egyik molnár a másik rovására ne változtathassa a malomkerékre vezetett víz szintjét.

Érdekeik védelmére a molnárok is céhekbe tömörültek, malombíróvá választottak, fő- és alcéhmestert. A kapolcsi malomcéh artikulusa például pontosan szabályozta a molnárok kötelesegeit, jogait, s afölött is örködött, hogy a molnárlegények vándorlókönyvébe milyen minősítés kerülhet.

Pillantsunk bele Veisz János rédei születési molnárlegény vándorlókönyvébe. A 6. oldalon a következőt olvashatjuk: „Alább is megírtt Gombai Ferentz Molnár Mester és a Kapolcsi Molnár Czéh bizonyítjuk, hogy Veisz János Molnár Legény az érintett Gombai Ferentznél tizenegy hétiq műhelyben volt, mely idő alatt magát betsületessen hüen viselte. Mellynek valóságáruul petsétünknek megerősítésével adjuk ezen irományt. Költ Kapolcson December 21-én 1837. Pap Mihályt fő Czéhmester, Nemes József all-Czéhmester, Iháspzak Estvány Eskü[d]t.”

A Vándorló Könyv „Szabások” fejezete egyébként 8 pontba foglalta azokat az intenciókat, melyekhez a vándorló alkalmazkodni tartozik. A 2. pont szerint „Tilalmaztatik a koldulás”. A 7. pont így szól: „A Vándorlás idejének lefolyása után köteles Hazájába vissza térni, és a Fellyebbvalóságoknál e Vándorló Könyvel, mint vándorlásának egyetlen egy törvényes bizonyóságával, melly nélkül Mester soha sem lehet, személye szerént megjelenni, ugyan azért ezen könyvre jól vigyázzon.”

Ma már nagyon kevesen tudják, mit jelentett a céhbehívó. Ez a különböző céhek, így a molnárcéh „információs szolgálata” volt. A fontos események, gyűlések összehívásának hírével a molnárinas a vízfolyás mentén végigszaladt, s minden molnárnak megvitte a hirt. Azt is, ha egy molnár elhalálozott. A kapolcsi templomban sokáig őrizték az úgynevezett céhlámpákat. Egy-egy molnár temetése alkalmával a céh négy legtekintélyesebb tagja a koporsó mellett vitte a négy lámpát. A molnárcéh gondoskodott arról is, hogy a molnár halála után a malom ne menjen veszendőbe. Inast, segítséget adott az özvegy mellé, s szorgalmazta a vándorlegények beházasodását a molnárcsaládokba.

Legendák, igaz történetek szövik át az Eger-völgy évszázadait. Bujdosó kurucok, szegénylegények, betyárok biztos menedéket találtak a környező erdőségben: a Dabason, a Boncsos-tetőn, a Tik-hegyen, a Nagy-Gidinában. Korcsmárosoknak, molnároknak gyakori vendége volt Savanyú Jóska is. Kemény telek és veszélyek idején gyakran leltek menedékre a betyárok a

Még jó állapotban levő malom Diszelben. (Borbás János felvételei.)

pujai vízimalom hatalmas, boltozatos pincéjében. A lakosság nagy része rokonszenvezett a betyárokkal, s szükség esetén menekítette is őket. Aki meg tengelyt akasztott a betyárokkal, rövid úton kárát vallotta, akárcsak a kapolcsi Szaller molnár 1863-ban. Egy este beüzentek az inással a molnárnak, hogy küldjön számukra lisztet. A molnár megpofozta inasát, s a bükkösben tanyázó betyárookra rászabadította a pandúrokat. Némi sikerrel járt a hajtóvadászat, egy betyárt vasra vertek, s a sümegi tömlőbe szállították. A társak később golyóval fizettek a molnárnak.

Az Eger-völgy leghíresebb molnárinasztái voltak: a Horváthok, Löflerek, Dentiek, Birók, Krajczárok, Kőszegiek, Mezritzkyek. A monostorapáti hajdani iskolamester: Pintér László hagyatékában fennmaradt egy tizenkét strófás molnárbúcsúztató, amelynek keletkezését századunk harmincas éveire teszi a legidősebb nemzedék. Izelitőül hadd idézzek két versszakot a molnárbúcsúztatóból:

„Nem zörög már az apáti malom,
Szegény Löfler molnár nyugszik ravatalon.
Leőrrölte ő már életének búzáját,
Vámkereső vallatja lelkének szülláját.

Nem zörög már az apáti malom,
Szegény Löfler molnár nyugszik ravatalon.
De ti, apátiak, ha a mennyben utolérték
Az égi malomban vámot nem fizettek.”

A nagy teljesítményű hengermalmok üzembe lépésével a köves malmok száma a századfordulóra egyharmadára csökkent. Érdekes azonban, hogy az Eger völgyében az üzemképes malmok fennmaradtak a felszabadulás után is. Az államosítás után egy részüket leállították, nem volt gazdaságos az üzemeltetésük. A Malomipari Egyesülés 1954. december végén az 1 vagonnál kisebb teljesítményű malmokat visszaadta a községi tanácsok kezelésébe. Olyan gond szakadt ezzel a tanácsokra, amelyekkel nem tudtak megbirkózni, s folyamatosan szüntették meg a malmokat. Legtovább — 1956-ig — üzemelt a Löfler-féle malom. Ma már mindössze hat malom üzemel Veszprém megyében, ezek kapacitása is meghaladja a lakossági szükségletet.

Az utóbbi két évtizedben nagyon megromlott a malmok állapota. Nemcsak a nagy lapátos kerekek korhadtak el, de az épületeket is megroppantotta az idő vasfoga. A malmok felett végérvényesen meghűzták a lélekharangot. A vízimalmokkal a magyar ipartörténet sajátos színtöltje múlik el. A még jó állapotban levő épületeket a termelőszövetkezetek hasznosítják. De laknak még malomépületekben molnárok özvegyei, leszármazottak, akik ezernyi szállal kötődnek az elszűpödő világ emlékeihez. Mint Mezritzky Kálmán is, aki magányosan lakja a kapolcsi faluvégén a hatalmas malomépületet. Őt gyermeket nevelt fel, mind kirajzoltak az ősi fundusról, városban, urbánus környezetben élnek. Több ízben eljöttek már édesanyjukért. De ő nem tud megválni az öreg épülettől, itt akarja kivárni, amíg benne is leáll a testet mozgó „szerkezet”. Egy elmúló életforma utolsó toronyőreként tekint le az Eger völgyére, az elfűzülő malomépületekre.

A Veszprémben élő Völler István a megszállottak hitével járja a hajdan jobb napokat élt malomházakat, helyszínel, s gyűjt minden írásos és tárgyi emléket. Egy háznyi iratot, szerzőmódot, s egy egész kertnyi malomkövet, öreg szerkezetet gyűjtött már maga köré. Sokat talpalt azért is, hogy az Eger völgyében legalább egyetlen malmot mentsenek meg az utókornak. Igaz, a megyében — Orvényesen — üzemel még egy kis vízimalom, de az lenne méltányos, ha a festői völgyben is berendeznének egy malommúzeumot. Igéretet kapott innen is, onnan is, de érdemi támogatást még nem.

Szerencsére azok közül való, akik nem adják fel könnyel a harcot, s előbb-utóbb arra is gondolni kell, hogy illő helyre, méltó környezetbe kerüljön, amit egy szorgos élet munkájával kimentett az omladozó falak közül, az enyészet karmaiból.

Hamar Imre

Az ország első cérnagyára

Az 1800-as években indult meg — éppúgy, mint az ország számos más településén — az ipar letelepedése az akkori Nagy-Atádon. A legrégebb kisipar a szűrszabó, a csizmadia, a kékfestő és a szűcsipar volt. A nagy-atádi iparoslegények bejárták a környező országokat, megfordultak Németországban és Franciaországban is. Az 1870-es közigazgatási reform után Nagy-Atád és környékéből járást szerveztek, s itt helyezték el a szolgál- és a járásbírószéket. A közigazgatásban bekövetkezett változások azonban — bár serkentették a fejlődést — mégsem képviseltek olyan erőt, amely gazdasági központtá tette volna Nagy-Atádot. Iparára változatlanul a kisipar volt a jellemző. A községben az első könyvnyomdát 1859-ben létesítették, majd néhány év múlva kezdte meg működését a gőzmalom.

Az első, jelentősnek mondható üzem: a Berkovits-féle gombkötő és paszományüzem 1898-ban létesült és 1903-ban alakult gyárrá, amikor is idetelepült Budapestről a Wollák-féle gomb- és zsinórgyár. A cég háziipari jelleggel dolgozott, elsősorban a hadsereg számára, de exportra